

СЕКЦІЯ XV. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ТА БОГОСЛОВ'Я

DOI 10.62731/mcnd-05.04.2024.001

ЦИФРОВІ ЗАМОВЛЯННЯ: ВІДЛУННЯ АНІМІСТИЧНОЇ МАГІЇ У ДІДЖИТАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Пономаренко Олександр Іванович

аспірант кафедри релігієзнавства

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Науковий керівник: Панчук Ірина Іванівна

доктор філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Замовляння є інтуїтивно зрозумілими будь-якому українцю. Ми всі приблизно уявляємо про які саме прояви магічного впливу та мислення йде мова за самою лише назвою явища. Їхня форма є близькою та самоочевидною переважній більшості українців, як носіїв культури глибоко вкорінених в анімістичній онтології, де живе й неживе, людське й нелюдське, конкретне й абстрактне запросто може виступати співрозмовником, на рівних із людиною засадах. І прояви цього світогляду ми можемо спостерігати не лише в сивій давнині, піснях чи приказках старшого покоління, а й у геті молодих людей, які росли та виховувалися, здавалося б, поза межами традиційного суспільства.

Не будемо тягнути й одразу наведемо кілька прикладів сучасних цифрових замовлянь, обґрунтувавши надану їм роль і приналежність до цього древнього жанру словесного фольклору трохи згодом:

1. *"Бан-бан, уйди в туман!!!"*
2. *"Бан, бан, перейди на росіян".*
3. *"Оххх, тіньовий бан, перейди на єнота".*
4. *"Комент комент коментниця, в чорнім бані бути не годиться".*

З цими простими й малопримітними, на перший погляд, коментарями автор тексту зіштовхнувся на сторінці "ukrainianmodernism" в Інстаграм (повторювані вислови від різних коментаторів упущено на користь різноманіття). 11 грудня 2023 року на сторінці з'явився допис, що стверджував – сторінку "накрило хвилею тіньових банів українських акаунтів"¹. На питання однієї з коментаторок, як довідатись, що сторінка знаходиться у такому бані, власник сторінки надав відповідь:

"...офіційно – ніяк. На то він і тіньовий. Зазвичай основний маркер – різке зниження охоплення сторінки".

Запам'ятавши ці дані, почнемо копати вглиб. Аби підтвердити основну тезу цього тексту, нам знадобиться чітке визначення. Видатний український фольклорист

¹ "Dmytro Soloviov", Instagram, 11 грудня 2023, <https://www.instagram.com/ukrainianmodernism/p/C0uFNnaNd2/?ref=ckx9fm7mtuq&hl=af>

і мовознавець Потебня О. О., ще у 1877 р. надав дивовижно місткий опис цього явища, що є куди зрозумілішим і самоочевиднішим за більшість подальших визначень. Згідно з його формулюванням, замовляння – це “словесний образ порівняння даного або умисно витвореного явища з побажанням, з метою викликати се друге”². Ми дійсно можемо спробувати звести замовляння до “архаїчного фольклорного жанру”, але подібне сприйняття може обмежити нас у дослідженні сучасних його проявів, наведених на початку. Тож, сфокусуємося на порівнянні з бажанням задля спричинення останнього.

Дехто може ствердити, що дати єдине визначення було би надмірним спрощенням, адже замовляння можна віднести більш як до однієї категорії. А проте, навіть згідно з відомим бібліографічним дороговказом пана Сумцова Н. Ф., сама можливість розподілу цього жанру на кілька підтипів не означає повну неможливість узагальнення їх до “замовлянь” у цілому:

“...разновидности заговоровъ тѣсно между собой переплетаются, потому мы не дѣлимъ матеріала по этимъ неустойчивымъ рубрикамъ”³.

Тож просто зауважимо, що під “замовляннями” маємо на увазі жанр у всіх його проявах, схилиючись до розгляду саме української специфіки.

У чому ж проявляється українська специфіка замовлянь? Коротко – у суб’єктності явищ, до яких іде звернення. Український традиційний світогляд переповнений анімістичним сприйняттям світу довкола людини. І, уникаючи вже затертого й надто широкого визначення анімізму, як “наділення неживих речей душею”, ми підемо стопами Едуарду Вівейруша де Кастро, заявивши, що анімізм проявляється у світогляді, соціальне поле якого не завершується на людях⁴. Тобто, соціальна взаємодія ідентична до міжлюдської можлива з нелюдьми: тваринами, предметами, явищами.

Порівняємо ж наведені на початку цитати з коментарів із вищесказаним. Персоналізоване, соціалізоване явище присутнє – це “тіньовий бан”. Його персоніфікація наступає, найімовірніше за все, внаслідок неможливості пізнати чіткі принципи функціонування, для звичайного користувача соцмережі. Це не категорія, позначка чи стан, який наклало керівництво мережі на цифрову особу (акаунт, сторінку тощо), а саме *явище*. Як і з хворобами у давні часи, посухою, з ним неможливо взаємодіяти прямими методами. А взаємодії це явище вимагає, адже загрожує не самому лише автору. Незрозуміле й загрозливе, воно “накриває хвилею” спільноту автора та його підписників, виражене у “українських акаунтах”.

Загалом, вся боротьба із “тіньовим баном” нагадує обрядодійство на кшталт спільного цифрового співу, або ж кличу – сотні людей в унісон пишуть коментарі, аби лишень “спричинити вплив” на алгоритми, про конкретний механізм дії яких можуть лише здогадуватися (інколи, навіть самі їхні автори). А конкретно згадані на початку вислови надають цьому дійству особливої вкоріненості в українській культурі.

Окрім відповідності цих коментарів до замовлянь за змістом і формою, можна звісно ж помітити, що це не випадковість, а наслідок перефразування популярних замовлянь, що запам’яталися людям від старших родичів. Однак, величезна кількість замовлянь, що їх знаходять і записують дослідники, є нічим іншим, як парафразом

² О. Потебня, *Малорусская народная песня, по списку XVI века* (Воронеж: типографія В. І. Ісаєва, 1877), 21, <https://archive.org/details/potebnia6/page/n23/mode/2up>

³ Н. Сумцов. *Заговоры: Библиографический указатель* (Харків, типографія К. Счасни., 1892), 2, <http://surl.li/sdsha>

⁴ Eduardo Viveiros de Castro, “Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 4, No. 3 (Sep., 1998): 469-488, <https://www.jstor.org/stable/3034157>

переданим їм родичами словесних формул-звернень, що впливають на конкретні сутності у конкретних обставинах. Ці тексти не зобов'язані бути осмисленими, адже половина смислів втрачається з часом, й існує суто в якості складника формули. Отже, ми справедливо можемо віднести дані коментарі до неозамовлянь, або ж принаймні проявів неофольклору.

Підсумовуючи, побачене дає причини стверджувати, що подальше ускладнення процесів соціальної взаємодії внаслідок технологічного прогресу, в тому числі через загальну потребу в складних системах (як от соціальні мережі) для конкретних типів соціалізації, може спричинити повернення до нормалізації проявів онтології анімістичного характеру в суспільстві: *звернень* до систем (як ото бан), *закликів* до груп що спричиняють непрямий вплив (як от адміністрація), *замовлянь* у цифровому просторі тощо. Чим більшої складності набуватимуть процеси, тим частіше вони будуть наділені статусом "явищ". А допоки вони є невіднятною частиною *соціальної* взаємодії – вони самі будуть ставати її суб'єктами. Принаймні у межах суспільств, у корінні культурі яких закладено анімістичну онтологію.

Список використаних джерел:

1. Потебня, Олександр. Малорусская народная песня, по списку XVI века. Воронеж: типографія В. І. Ісаєва, 1877. 21. Доступ отримано 13 березня 2023, <https://archive.org/details/potebnia6/page/n23/mode/2up>.
2. Сумцов, Микола. Заговори: Бібліографічний указатель. Харків: типографія К. Счасни, 1892. 2. Доступ отримано 14 березня 2023, <https://books.google.com.ua/books?id=WVh48YqgO78C&ots=QwNqkj8SwC&dq=%D0%A1%D1%83%D0%BC%D1%86%D0%BE%D0%B2%20%D0%9D.%20%D0%A4.%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8B&lr&hl=uk&pg=PP3#v=onepage&q=%D0%A1%D1%83%D0%BC%D1%86%D0%BE%D0%B2%20%D0%9D.%20%D0%A4.%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8B&f=false>.
3. "Dmytro Soloviov", Instagram, 11 грудня 2023. https://www.instagram.com/ukrainianmodernism/p/C0uFNnaNd2_/?ref=ckx9fm7mtuq&hl=af.
4. Viveiros de Castro, Eduardo. "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism". The Journal of the Royal Anthropological Institute, Vol. 4, No. 3 (Sep., 1998): 469-488, <https://www.jstor.org/stable/3034157>.